HALK BİLGİSİ
HABERLERİ

H. B. D. İstanbul merkezi tarafından neşrolunur

Aylık Mecmua

Müdürü:

İzzet Âdil

İÇİNDEKİ YAZILAR

YIL : 1 — 1 Mayıs 1930 — SAYI : 7

İstanbul - İktisat Matbaası

Halk Bilgisi Derneğinin kitapları

ÇIKANLAR

Halk Bilgisi Rehberi	İkinci basılışı
Seçme Halk şiirleri	Mevcudu azdır
Halk Bilgisi Mecmuası	Birinci Cilt : 1928
Seçme Memleket şiirleri	Mevcudu yoktur
Yunus Emre	***
Erzurum Oyunları ve Oyun Havaları	Sırrı Numan Bey
Türkistan san'atkârları loncasının risalesi	Profesör Samoyloviçten tercüme
Türkçede « Daş » Lahikası	Caferoğlu Ahmet B
Bilmeceler	Hamamizade İhsan B.

ÇIKACAKLAR

Halk Bilgisi Mecmuası	İkinci Cilt : 1929
Sinop ve muhitine ait Halk İtikatları	Mehmet Şakir B.
Türk Halk Bilgisine ait kitabiyat	Raife Hakkı H.
Kerem Divanı	Sadettin Nüzhet B.
Maniler	Mehmet Halit B.
Atalarsözü ve Halk tabirleri	» » »
Gazi Ayintap Türküleri	Hurşit ve Enver Sadık Beyler
Rapor (Derneğin birinci ilmî seyahatine ait)	Abdülkadir B.
Cezair arapçasında türkçe kelimeler	Ziyaettin Fahri B. Terüme
Mutasavvıf Halk Şairleri	Mehmet Halit B.
Dadaloğlu divanı	Ahmet Şükrü B.
Masallar	Hamamizade İhsan B.
Masallar	Hurşit B.
Halk Bilgisi	Van Gennep'ten tercüme

HALK BİLGİSİ HABERLERİ

H. B. D. İstanbul merkezi tarafından çıkarılır aylık mecmua

Yıl : 1 1 Mayıs 1930 Sayı : 7

TÜRKÇEDE « TONGAL » KELİMESİ

Nevruza takattüm eden son çarşamba Azerî türkleri tarafından merasimi mahsusa ile tes'it edilmektedir. Azerbaycanın her köşesinde bu akşam ev haricinde ateş yakılarak üzerinden atlanılmaktadır Atlıyanlar gelecek yeni sene içinde hastalık ve felaketten azad olmak niyyetile «ağrım uğrum filana» veya «başımın tişimin ağrısı filana» demekte ve buna benzer bir çok cümleler sarfetmektedirler. Bu kabil arzuların ateşten dilenilmesi Azerî türklerince henüz ateşin halâs ve yardım edici bir kuvvete malik olduğuna itikat edildiğini göstermektedir. Sihrî kuvveti haiz olan bu ateş, intişarına rağmen bugün Azerbaycanın, başda Gence şehri olmak üzere, yalnız bazı kazalarında ismine bir türlü hiç bir türk luğatinde tesadüf edemediğim « Tongal » ismini taşımaktadır.

« Tongal »ın hangi devirden itibaren Azerbaycan'da intişar ettiğini burada tayin edemem; yalnız elimizde bulunan bazı tarihî kayıtlara bakılırsa daha devri kadimdenberi Türkler ateşe, fena ruhlardan insanı halâs edici bir kuvvet olarak bakmış ve telakki etmişlerdir. Bizans müverrihlerinden Menander imperator Yustin,in sefiri Zemarx'ın Türk Hanı Dizabolun memleketine geldikten sonra elbiselerinin ateş vasıtasile fena ruhlardan temizledildiğini ve hatta sefirin kendisinin bile tükler tarafından ateş üzerinden geçirildiğini açıktan açığa kaydetmektedir. (Vizantiyskiye istoriki. Destunis tercümesi. S. 376. Petersburg 1861). Aşağı yukarı aynı

malûmata müahhar devre ait Plano-dö-Karpini'de (XIII asır) tesadüf etmekteyiz. Mumaileyh kendi seyahetini tasvir ederken « Kuman » türkleri hududuna yetişince « Bato » nun sarayından muayyen bir mesafede tevakkuf ettiğini ve hanın nezdine girmek istediği zaman iki ateş arasından geçirildiğini ve bunu kabul etmek istemiyince mahallî âdet üzerine « hana karşı fena maksat besliyenlerin veya zehir taşıyanların ateş üzerinden geçerek temizlenmeleri lazımgeldiğini » işittiğini nakletmektedir. [1]

Temamile aynı âdet ve telakki hâla bugünkü Moğollarda bakidir (Gomboyev : Trudıy Vostoçnago Otdeleniya İmper. Arxeolog. Obşşestva T. IV. S. 238) Zaten Moğol ateş ilahlarından birisinin ismi de « ODQAN ĞALQAN » idi (Poppe: Survivances du cult du feu dans la langue mongol . Comptes Rendus de l'Académie des Sciences de Russie . 1625 S. 14) Ateşe hürmet ve itina etmek Anadolu'da da buğün pek merguptur . Ocağın alevi umumiyetle ailenin saadeti ve alevin ansızın sönmesi bilakis felaketile alakadar telakki edilmektedir. (Gordlevski : Bıyt Osmantsa v suyeveriyax. « Etnografiçeskoye obozreniye » 1915. Moskova No. 3,4) . Üzerinden atlamak ise hakeza Anadolu'da mevcut olduğu gibi hatta Alamanlarda da pek meşhurdur . Yalnız bu sonuncularda hayvanlar dahi fena ruhlardan temizlenmek için ateş üzerinden geçirilmektedir . (Meyer : Germanische Mythologie . Berlin 1891 . S . 198). Her halde ateşe atfedilen sihrî evsaf aşağı yukarı bilumum milletlerde mevcuttur . Yalnız müruru zamanla moğollarda ateş dinî bir ilaha münkalip olduğu gibi eski Orta Asya ahalisince de mühim bir unsur olarak kabul edilmiştir. Ondan dolayıdır ki Orta Asya türklerinde ecnebileri ateş üzerinden geçirmek âdeta kanun şeklini almıştır. (Bobrovnikov: Pamyatniki Mongolskago Kvadratnago pisma . Petersburg . 1870 S. 46,47) . Ateşin ilah şeklindeki telakkisini ismi yukarıda geçen ve « ateş hanı » manasını ifade eden « ODQAN ĞALQAN » kelimesinde görmekteyiz .

[1] Yazıkov : Sobranya puteşesteviy k tataram. Petersburg. 1823. S. 18—19.

Filoloji itibarile bu iki kelime tıpkı « TONGAL » kelimesi gibi bir türk ve bir moğol kelimesinden ibarettir. Birinci hece hepsinde türkçedir:

Türk OD + mog. QAN, ateşHani,
« ĞALLON + moğ. QAN, « « ,
« TON + moğ QAL., gece ateşi

İkinci kelimenin ilk hecesi müruru zamanla « ĞALUN » olmuştur ki bu bizim türkçemizde « ateş, alev » demektir. (M. Kaşgarî lûgatı. III S. 17 ; Brockelmann S. 74). Birinci kelime ise bugün moğolcada manasını değiştirmiş olup « küçük oğul » demektir Poppe'ye göre (İbid. S. 14) eski moğol âdeti üzerine küçük oğul daima aile nezdinde kalır ve aile reisinin vefatile onun yerine kaim olurdu Bundan dolayı da küçük oğul aile ocağının kâhini telakki edilmektedir. Bartold'un (Oçerk İstorii Semireçiya S. 42) keza Cengiziler zamanında büyük oğlun memleketin en uzak yerlerine tesahup etmekte olduğunu kaydetmesi bu moğol âdetinin pek kuvvetli bir surette cari olduğunu göstermektedir. Bundan mada Cengiz hanın küçük oğlu « ODÇİGİN » ismini taşımakta idi. Bu OD + ÇİGİN (tigin) kelimesi evvelce bahsi geçen ODQAN'ın tamamile aynıdır. Bu itibarla iki mana yekdiğerine tamamile tetabuk etmektedir.

« ODQAN » kelimesi bilahere Altaylılar tarafından iktibas edilmiş ve Altay lisanı fonetiği üzerine « OTKON » şekline münkalip olmuştur.

Tıpkı aynı manayı bizim «TONGAL» kelimesinde aramalıdır. Bir türk ve bir moğol kelimesinden terkip edilen bu kelimenin asıl manası « gece ateşi » demektir. İlk hecedeki «TON» alelumum türk lehçelerinde daima « TÜN » şeklinde telaffuz edilmiştir. (Radlof: lûgat III. 1549,1550). Bilahere moğolca « QAL » [1] kelimesinin ilavesile « Q »ın icra ettiği tesir üzerine « TON » şeklini almıştır. Azerî türkçesinde ise haneki «Q»ın mevcut olmamasından dolayı «G» ye tebdil edilmiştir. Tıpkı

[1] TONQAL kelimesi hakkında : Melioranskiy: Arab filolog o mongolskom yazıke (Zap. Vost. Otd. Rus. Ar. Obş. cilt XV. S. 90, 141 ; Vladimirtsev : Mukayeseli moğol yazı lisanı grameri. Leningrad 1929. S. 387; Poppe: Das Mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschtift. Leningrad. 1928. S. 61.

SIVAS' TA TİMURLENK MENKABELERİ

Halk Bilgisi her bakımdan gözçeken bir fikir işidir. Sıvas'ta kaldığım bir ay zarfında Timurlenk için halk arasında yaşadığını gördüğüm menkabeler, tarih ile Halk Bilgisi arasındaki ilişiği canlı bir surette gösteriyor.

Buna dair olmak üezre defterime beş menkabe işaret ettim. Bunları, bazı tenkidî düşüncelerle beraber nakletmeği faydalı buldum. Anadolu tarihi ile ilişikli bu gibi toplamalar, müverrihlerin, tenkit süzgecinden geçmek şartile, işine yarıyacaktır. Bu menkabeler:

I.—Kaldı köyü menkabesi
II.—Şahzade Tuğrul »
III.—Tuz »
IV.—Halfelik »
V.—Sihir »

dir. Bu makalede ikisinden bahsedeceğim. [1]

I

« KALDI » MENKABESİ

Sıvas'ın Soukçermik tarafında üç saatlık bir köyün adı «kaldı» dır. Köye şu sebepten ötürü bu isim veriliyor:

Timur Sıvas'ı ve etrafını yakıp yıkıyor Bu köyün halkı korku içindedir, kendilerine

[1] Anadolu'da Timur'a ait menkabelerin toplanması, Derneğin ehemmiyet atfettiği meselelerden biridir. yakında azamıza buna ait bir anket göndereceğiz.

---

aynı «TÜN» kelimesinin «TON»a münkalip olduğunu Çağatay ve Özbek lisanlarında görmekteyiz. Baburnamedeki (İlminski neşri S. 318) TONQATAR kelimesinin ilk hecesi « TONGAL » daki ilk hecenin temamile aynıdır. Mana itibarile de « gece bekçisi » demektir ki, Pavet de Courteille lûgatında «Gardien de nuit autour de la tombe ou de la demeure de rois » (S. 248) diye kaydedilmiştir.

Filoloji itibarile « TON - GAL » kelimesini tahlil ettikten sonra hâla buğün Azerî türklerinde ateşe atfedilen sihrî kuvvet itikadının ne kadar kuvvetli olduğunu görebiliriz.

Caferoğlu Ahmet

H. B. D. İlim Encümeni azasından

merhamet edilmesini zalim hükümdardan diliyorlar. Hükümdar, bu ricanın kenkisine köyün en ihtiyarı tarafından yapılmasını şart koşuyor. Köylüler, sakalı yerinde, oldukça yaşlı ve görkemli bir Keçiyi kendi namlarına Timur'a gönderiyorlar. Bundan çok hoşlanan topal padişah, köyü Keçiye bağışlamıştır. Bu haber köylüler arasında :

— Kaldı, Kaldı! sevincile karşılanıyor ve köy tahripten geri kalıyor.

Bu menkabenin tarihî doğruluğu hakkında bir şey denemez. Acaba, bu hadiseden evvel köyün adı ne ibi? Halk düşüncesi bu cihete cevap vermeden yalnız kendi hatırasını saklamakta ve mizahî bir çerçeve içinde onu yaşatmaktan zevkalmaktatır.

II

" ERTUĞRUL " MENKABESİ

Bu yalnız Sıvas halkı arasında değil, bütün Anadolu'da yaşıyan bir menkabedir. Halk Sıvas'taki « Şifaiye » medresesi içindeki sandukalardan birisini Yıldırım'ın Şehzadesine izafe ediyor, onun Timur tarafından Sıvas'ta şehit edildiğini ve buraya gömüldüğünü anlatıyor. Yıldırım o sırada kaval çalan bir çobana:

— Çal çoban çal! Sıvas gibi şehrin mi yandı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü? diyerek ağlamış.

Bu menkabe, tarihî delillerle karşılaştırılabilir: Fatih zamanının Bizans müverrihlerinden chalcondylas eserinde diyor: «Bayezit Asya'da gezerken bir çobanın kemali sükûn ile şarkı çağırup kaval çaldığını işiderek:

— Çal bana bu şarkıyı, sen Sıvası zayi, oğlunu kaybedecek değilsin . . . Sözlerini söylemiştir. » [1]

Hammer mütercimi Ata B , bu noktayı haşiyelendirirken halk menkabesine işaret ediyor: Sultan Bayezıd'ın kaval çalan çobana Sıvas gibi şehrin mi yandı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, çal çoban çal! diyerek ağladığı meşhurdur. [2]

[1] Devleti Osmaniye tarihi, C.2,S.45— Hammer, bu malumatı chalcondylas'ın (Türklerin tarihi ve Yunan imperatorluğunun sukutu) isimli kitabından almıştır. Eser 1298—1460 arasındaki vukuattan bahseder.

[2] Aynı eser, S. 45 şerhinde.

Yalnız Sıvas halkı bu menkabeyi yaşatırken aynı zamanda yukarıda dediğimiz gibi Ertuğrul'un mezarını da Sıvas'ta gösteriyor. Buradaki Halk Bilgisine ait mahsul, tarihî nokta ile uyuşmuyor görünmektetir. Bizans müverrihi Chalcondylas, Bayezıd'ın öldürülen oğlunun Orthobules oldu-ğunu söyliyor. Hammer'e göre bu kelime Ertuğrul'un Rumca da kesilüp bozulmuş şeklidir. Bu takdirde halk menkabesi doğrudur. Fakat son zamanlarda Sıvas tarihine dair neşredilen değerli bir eserde görüldüğüne göre, Timurlenk'in Sıvas'ı işgali esnasında Sıvas valisi Süleyman'dı, Ertuğrul değildi. Bilâhere ölen Ertuğrul'un mezarı ise Bursa'dadır. [1] Bu vaziyete göre Şifaiye medresesinde yatan herhalde Yıldırım'ın oğlu olamıyacaktır. [2]

Hasılı halk menkabesile tarihin çarpıştığı açıktır:

Birine göre Ertuğrul'un türbesi Sıvas'ta, diğerine göre Bursa'dadır. Biz burada yalnızca menkabeye işaret etmekle kalacağız.

Ahmet Halil

H. B. D. azasından (Ankara)

---

[1] Sıvas Şehri: İsmail Hakkı, Rıdvan Nafiz — S. 103

[2] Bununla beraber Bursa metfenile Sıvas'takinden hangisinin Ertuğrul'a ait olduğuna kesdirme olarak cevap verilemez. „Sıvas şehri„ müellifleri Bursa mezarı için (şuphe yoktur) diyorlar. Bir Halk Bilgisi mecmuasında tarihî bir noktanın münakaşası doğru olmamakla beraber biz bundan kendimizi alamıyacağız: kalkondiylas'a ve ondan nakleden Hammer'e göre Timur'un sıvas'a yürüyüşü esnasında şehzadelerden yalnız Süleyman ile Ertuğrul ortada idiler.

Sıvas valisi olan Süleyman, Timurun geleceğini işidir işitmez kaçtı. (İbniarpşah, S . 87 M. Halil B. in Kütüphanesi) ve fetret günlerinde Edirne taraflarında hükümdarlık bile etti. O sırada Ertuğrul'un nerde olduğunu bilmiyoruz. Yalnız Bayezıd'ın oğullarından birinin Sıvas'ı Timur'a karşı müdafaa etmediğini (XIV ncı asırda Şarkta Fransa : Delaville le roulx, S 388) ve Hammer'in Ertuğrul'dan dönme dediği şehzade Ortubules'in Timur tarafından öldürüldüğünü (Türklerin tarihi ve Yunan impenatorluğunun sukutu: Kalkondiylas) tarihçe bir vaka olarak kabul etmek gerektir. Bu vaziyette halk menkabasinin tamamile yanlış olmadığı görünüyor. Anadolu tarihi hakkında bilgisi kuvvetli ve derin olan genç tarihşinas Mükrimin Halil B. in bu hususta bana söylediği şu tahmini zikretmek istiyorum : Halk rivayetinin gösterdiği gibi Ertuğrul'un Sıvas'ta şehit düşmüş, o zaman oraya defedilmiş, fakat sonradan, mevcut an'aneden dolayı, Ertuğrul'un Bursa'daki Yıldırım ailesi kabristanına nakledilmiş olması, halk arasında ise ilk defin hadisesinin, yıldırım'ın teessüründen söylediği rivayet olunan sözlerile birlikte devam edegelmekte bulunması akla gelebilir.

ÂŞIK PERVANE'NİN ŞİİRLERİ

(Baş tarafı altıncı nüshada)

XII

Yiğit eğlencesi nazlı bir sana
Öter dertli dertli varsam tutulmaz
Kaldırmış başını arar yoldaşın
Öter dertli dertli varsam tutulmaz.

Kara kaş altında öptüm gözleri
Canıma kâretti şirin sözleri
Gönül eğlencesi bana nazları
Öter dertli dertli varsam tutulmaz.

Açılmış yanakta gülleri şakır
Dudaklar depredir dilleri okur
İşittim sedanı mevlâya şükür
Öter tatlı tatlı varsam tutulmaz

Perçemin gerdana tarar dökünür
Ağ köğsün üstüne nergis takınır
Konmuş uca dala kendin sakınır
Öter dertli dertli varsam tutulmaz.

Pervanem der ben yarimi göreyim
Usul boyun ince belin sarayım
Emretmez ki dost koynuna gireyim
Öter dertli dertli varsam tutulmaz.

XIII

Ilgıt ılgıt bil yel esti seherden
Uyandım ki yâr başıma süzülmüş
Sandım turna sökün etti bahardan
Huri melek katarına düzülmüş.

Gönül gitmez asla kaşı karadan
Ne güzel yaratmış seni yaradan
Yeter bu perdeyi kaldır aradan
El ariftir gizli sırrın sezilmiş.

Başına bağlanır yeşili alı
Beline kuşanır Lahurî şalı
Cennet bağçesinin tomurcuk gülü
Kalmış har içinde rengi bozulmuş

Yeter nazeyledin hey kavli yalan
Şu garip başımı mihnete salan
Bütün testim etsen istemem talan
Döğünmekten kara bağrın ezilmiş.

Yoluna koymuşum bu tatlı canı
Dostum sende gördüm şöhreti şanı
Veren olur ancak sevdiğim seni
Pervanem der takdir böyle yazılmış.

XIV

Ela gözlerini sevdiğim dilber
Bana yâr olmağa aretme nazlım
Geçer bu güzellik sana da kalmaz
Gonce güllerini haretme nazlım.

Kara kaş altında görünür gözün
Doğan aylar gibi parlıyor yüzün
Bütün Şam eline değişmem nazın
Dünyayı başıma daretme nazlım.

Günah mıdır güzelleri öğmesi
Kız fesi altında kâkül eğmesi
Zalim terzi ne dar dikmiş düğmesi
Sarpa çeküp yolum zoretme nazlım.

Gayette güzelsin bulunmaz eşin
İnci maden mi sedeftir dişin
Ne büyük, ne küçük yirmidir yaşın
Kendin bir kötüye yâretme nazlım.

Pervanem bendoldu bir şirin cana
Taramış perçemin beyaz gerdana
Bir yiğit kırk yılda gelir meydana
Gece gündüz işim zaretme nazlım.

XV

Bülbülsün arzu gülünde
Acem kuşağı belinde
Salınup kendi elinde
Gezen dilber bir yaşasın.

Bulutlar şarka çekilür
Ahımdan kuşlar dökülür
Gördükçe belim bükülür
Ela gözlüm bin yaşacın.

Yatsa suna boylum yatsa
Gül devşirir deste deste
Bir topuk armağan dosta
Salan dilber bin yaşasın.

Coşgun su gibi akarım
Ah çeker kendim yakarım
Adın demeğe korkarım
Filan dilber bin yaşasın.

Pervanem der çekem zarı
Aşk yolunda benzim sarı
Methettiğim nazlı yâri
Saran diller bin yaşasın

XVI

Avrat olan erken kalkar
İptida ateşin yakar
Burcu burcu güzel kokar
Doğuranlar bin yaşasın .

Aptest alır namaz kılar
Evini süpürür siler
Satan ağlar, alan güler
Kazananlar bin yaşasın.

Tütün altısını verir
El göğsünde divan durur
Buyurmadan hizmet görür
Böyle dilber bin yaşasın.

Evinin halini bilür
Erine iltifat kılur
Mukaddere razı olur
Gene dilber bin yaşasın .

Gece gündüz eli işde
Akıl yaşta değil başta
Hezar hizmete şayeste
Olan dilber bin yaşasın .

Aslı pak olmalı soyu
Sabrü kanaattir huyu
Kardeş, baba, ammi, dayı
Terbiye eden bin yaşasın.

Güzel olan nazlı gerek
Görünce kaynaya yürek
Lebbeyk efendim diyerek
Gelen dilber bin yaşasın.

Dili bülbül şirin sözü
Sürmelemiş ela gözü
Elmadan kırmızı yüzü
Gülen dilber bin yaşasın.

Eğmeli bağlar başını
Aya benzettim kaşını
Genceltir kendi eşini
Ömrü oldukça bin yaşasın.

Dizde ayna zülfün tarar
Esir gibi kendin yorar
Eve böyle hatun yarar
Yaşadıkça bin yaşasın.

Elvan elvan kına eli
Usul boyu ince beli
Altun tasta oğul balı
Saran yiğit bin yaşasın.

Pervanem öğmeli bunu
Al kırmızı yeşil donu
Yüz bin altun değer fani
Diyen dilber bin yaşasın.

XVII

Ela gözlerini sevdiğim dilber
Top top olmuş mor menefşe yüzünde
Uyumuş uyanmış uykudan kalkmış
Siyah sürme cuşeyliyor gözünde.

Ağ gerdan altında püskürme benler
Yanğınım güzele kınaman beyler
Hastanın halinden bilmiyor sağlar
Koç yiğitler sallanıyor sazında.

İpek don giyinmiş rengi al gibi
Al yanak kızarmış gonce gül gibi
Dalgalanmış coşgun akan sel gibi
Şirin söyler şekeri var sözünde .

Altun kemer ince belde parlıyor
Düğme sıkmış ağ memeler terliyor
Nerde güzel görsem gönlüm eğliyor
Arzumanım kaldı dostun nazında.

Pervanem yanmağı ikrar kodular
Aşka duşen çok yaralar yediler
Yürüdükçe çiçek biter dediler
Bir kümanım kaldı yârin izinde.

XVII

Deli gönül bu gün coştu
Dalgası boyumdan aştı
Sabra takatim kalmadı
Nazlı yâr fikrime düştü .

Hem ağlarım hem gülerim
Gözümün yaşın silerim
Aşkın hançerin bilerim
Gönlüme velvele düştü .

Solgun bahçenin gülleri
Gerip öter bülbülleri
Viran görünür elleri
Yollarım uzağa düştü .

Servim sende kalur mu ola
Arayanlar bulur mu ola
Akıbetin bilür mü ola
Pervanem gümana düştü .

Ahmet Şükrü
H. B. D. Kayseri Mümessili

GAZİ AYİNTAP'TA GECE EĞLENCELERİ

Gazi Ayintap âdetleri arasında evvela, iktisadî bir kıymeti haiz olan « Şireetmek » âdetinden basetmiştik. [1] Bu defa da memlekette yapılan « Gece eğlenceleri » ni anlatmağa çalışacağız. Biz bu eğlenceleri, şekillerine göre Yüssük (Yüzük), Mentivar, Hicip diye üçe ayırıyoruz. Unutmıyalım ki bu oyunlar, tandır, ocak, mangal başı — son zamalarda so ba başı — oyunlarıbır.

I

Yüssük (Yüzük) oyunu iki nevidir; biri fincanlarla ve yüzükle, diğeri ise yüzük ve tura ile oynanır.

Fincanla oynanan yüssük oyununun, Anadolu'nun daha bir çok yerlerinde ve İstanbul'da da mevcut ve mahallerine nazaran bazı hususiyetleri olduğunu öğrendim. Mesela, İstanbul'da, Balıkesir ve havalisinde fincan adeti, oynayanların adedine göre değişirmiş. Gazi Ayintab'ın koltuğundaki (yakınındaki) Nizip kazasında da bu oyunun iki fincanla oynandığını işittim. [1]

Gazi Ayintap'ta yedi fincanla oynanan bu oyun [2] aynızamanda köylerin hepsinde de vardır. Yüssük, köylerde halkın toplanmasına müsait ağa ve kâhya odalarında, yahut köyde ufak tefek eşya satan küçük tacirlerin evlerinde oynanır. Şehirde ise hemen her evde oynandığı gibi, bilhassa toplanmalara daha müsait olan konaklarda, sahipleri misafirden çok hoşlanan ve kışın her gece yakından ve uzaktan gelen komşu ve ahbaplarla dolan yerlerde oynanır. [3] Kadınlar bu gibi toplanmalara sahne olan evlerin sahiplerini « Be anam,

[1] Halk Bilgisi Haberleri : 1 Mart 930, Sayı 5, S 75-77.

[1] Fakat ben, Nizip kazasına tabi Tilfar, Orul gibi köylerde bu oyunun Gazi Ayintap'ta olduğu şekilde, yedi fincanla oynandığını biliyorum. Her halde bu köyler, daha ziyade, şehrin tesiri altında kalmış olacaklardır.

[2] Eğer yedi fincan mevcut değilse onun yerine, mendiller içleri boş kalacak surette kıvrılır ve fincan vazifesi görür.

[3] Kadınlar bu evlerde toplanup hem sohbet hemde dedikodu ederler, bu ev aynızamanda bütün şehir havadislerinin toplanup dağıldığı yerdir.

kaygusuz, kasevetsiz insanlar, Allah versin keyifliler » diye muahaze ederler.

Dışarıda fırtınanın kıyamet kopardığı uzun kış gecelerinde mangal, soba veya ocakla ısıtılmış bir odaya toplanan eş, dost için, hoşça vakıt geçirtecek en iyi vasıta Yüssük oyundur. Yüssük bir ziyafete, yahut daha hafif bazı şeyler üzerine oynandığı gibi, sırf yenilen tarafla alay ederek eğlenmek için de oynanır.

Oyundan evvel meclis iki kısım olur. Bunda iki tarafın yekdiğerine müsavi, birbirinden az veya çok olması mevzuubahs değildir. Bundan sonra, meydana bir kahve tepsisi ve yedi fincan getirilir. İki taraftan birisi yüzüğü bu yedi fincandan birinin içine saklıyarak tepsiyi ortaya koyar. Eğer arayan, yüzüğü ilk kaldırdığı fincanda bulursa o taraf kazanır ve tepsi (yüzüğü saklamak hakkı) o tarafa geçer. Yüzüğün ilk fincanda bulunmasına «Deste Gül» derler. Mahallî tabirle, « Deste Gül » çalındığı, yani yüzük ilk kaldırılan fincanda bulunduğu vakıt, sade bir beste ile şu türkü söylenir :

Deste Gül çaldı işimiz
Hay yalelli canım
Hayra döndü işimiz
Toy gidi zavallı

Yüzük, ikinci kaldırılan, yani altıncı fincanda çıkarsa, saklıyan taraf yedi sayı kazanır. Buna da « Dimiyat » derler. Yüzük beşincide çıkarsa beş, dördüncüde çıkarsa dört, üçüncüde çıkarsa üç sayı, saklıyan tarafın lehine kaydedilir. Şimdi yüzüğü arıyanların son ümidi ikinci fincanda kalmıştır. Yüzüğü, eğer ikinci fincanda bulmağa muvaffak olurlarsa, tepsi kendilerine ğeçer. Yüzük son fincanda kalmışsa, saklıyan taraf iki sayı kazanır.

Tepsi bir kaç defa gidip geldikten sonra oyun kızışır, böyle hararetli bir sırada, yüzüğün mütemadiyan aranıpta bulunmadığı zamanlarda yüzüğü saklıyan taraf şu türküyü söyler :

Aldın aldın alamadın
Hay yalelli canım
Bir deste gül çalamadın
Toy gidi zavallı

Artık yüzüğü saklıyan tarafın sayısı yükselmiş, diğer tarafınki geri kalmıştır. Bundan kuvvet alarak yüzüğü saklıyanlar türküye devam ederler:

Dağdan k[illegible]rler h[illegible]

Hay yalelli canım
Gelir uzanı vzanı
Toy gidi zavallı

Aha yüksükçü hizanı
Bilir oynar bilmez oynar
Yasindan (Yatsıdan) beri
Yok yok akşamdanberi

Yok yok ahurda kobarlı
Ormanda kırdın semeri
Ahurda yidin kurbanı
Toy gidi zavallı.

Bu oyunda, bilhassa acul ve asabî olanların hali dikkati celbeder. Tepsi meydana geldiği zaman, ilk nazarda verdikleri hükmün doğruluğunu, yanlışlığını mürakabe atmek için düşünmek, onlara büyük bir azap görünür. Bir taraftan arkadaşları ellerini tutarken, o derhal gözüne ilişen fincanı kapar. Eğer yüzük bulunmazsa kıyametin koptuğu andır. «Ne atılıyorsun? bir parça sabreyle, bu kadar adam var, senin sebebine beliyeceğiz» tarzında itap ederler. Bu hale ekseriya kadınların oyununda tesadüf edilir. Bilhassa büyük, yaşlı kimselerin bulunduğu oyunlarda tepsi meydana geldiği zeman bir kaç dakika mutlaka düşünulur, sonra müzakere başlar, karar verilir, nihayet ekseriyetin rey verdiği fincan kaldırılır.

Bu oyunda yüzüğü bulmak, yalnız tesadüfe kalmış değildir. Yüzüğün hangi fincanda olduğu tepsinin gelişinden, saklıyan adamın halinden, bilhassa tepsiden ayrılmıyan gözlerinden anlaşılır. Fakat bunlardan istifade, tecrübeli ve zeki oyuncuların kârıdır Diğer kısım bunlara inanmazlar bile. Onlar laalettayin gözlerinin kestirdiği fincanı kaldırırlar.

Yüssük'te kazanılan sayılara « Deve » derler. Oyun elliden yüz elli sayıya kadar uzatılabilir. Eğer yüzde çıkılacaksa (Oyun bitecekse) elli Deve kazanan taraf, bu develeri çöle veya yaylaya gönderir, [1] yeniden elli Deve yapmağa başlar.

Oyun esnasında yukarıda yazdığımız türküleri söylemek âdeti, daha ziyade kadınlar ve gençler arasında caridir. Yaşlı erkeklerin ekserisi böyle şakalara razı olmazlar. Onların meclisinde yalnız bazı şakacı adamlar türküleri ancak birbirine karşı söyliyerek meclisi güldürürler.

Oyun bittikten sonra, alel-

[1] Develeri çayırlatmak için çöle veya yaylaya gönderirler. Oyunda devenin çöle gönderilmesi bundan kinayedir.

usul yenilen tarafa bir hücüm başlar. Galiplere bitaraf kalanlar da iltihak ederek mağlupları iyice hırpalarlar. Bu şaka da, gene mütehammil meclislerde yapılır Nihayet ev sahibi hizmetçiye, evvelce hazırlanan « Fekke » nin getirilmesi için işaret eder. « Fekke » ekseriya sandıklara doldurulan şireler, portakal, elma, armut, hevek üzüm, karpuz gibi yemişlerdir. Bazan gündüzden yaptırılan helvaların envaı (unlu, cevizli, leblebili, güncülü : susamlı) « Fekke » yi teşkil eder. Pekmezden yapılmış taze Bastık, üzeri cevizli Hedik [1] de bu meyanda sayılabilir. Mamafi Fekke her zaman böyle mürekkep ve mükellef olmaz, ve bu saydığımız yiyeceklerin herhangi birinden veya bir kaçından da ibaret olabilir.

Fekke bittikten sonra artık meclis dağılır, herkes evine gider. Esasen Fekkenin meydana gelmesi, meclisin hitamını mutazammındır.

II

Mentivar, tamamen şehre ve kadınlara mahsustur. Zamanlarının çoğunu evlerinde geçiren kadınlar, bir araya geldikleri vakıt bu oyunu oynarlar Mentivar, aynızamanda Faldır.

Oyuna iştirak edenlerin her birisi üzerlerinde bulunan ufak bir eşyayı ortadaki mendilin içerisine koyarlar. Bundan sonra, aşağıdaki kıt'alardan biri söylenir ve küçük bir çocuk, bakmaksızın mendilin içinden bir şey çıkarır. Çocuğun çıkardığı eşya kime aitse, söylenen türkü, onun üzerine yoyulur. (tabir ve tefsir edilir.) Mentivar oynanırken söylenen kıt'alardan birkaçını yazıyoruz:

Ey Mentivar Mentivar
Mentivarın vakti var
Mentivar söyliyenin
Cennette beş tahtı var.

Mercimek kile kile
Ölçerim sile sile
Yâr kapuya gelince
Çıkarım güle güle.

Rahan (Reyhan) ektim gül bitti
Dalında bülbül öttü
Ötme bülbülü n ötme
Yârim sefere gitti.

Rahan ektim duvara
Kim kaza kim suvara
Yârim küçük ben küçük
Bizi kimler uyara

III

Hicip, delikanlılara mahsustur. Anne ve Babaları ayrı

[1] Yemek için kaynatılmış bulgur.

ayrı toplanan gençler de Kendi aralarında bir meclis teşkil ederek eğlenirler, bu eğlencelerden biri de [Hicip] tir. Hicip, yüzük veya aşıkla oynanır.

Anadolu'nun daha bir çok yerlerinde mevcut olan Hicip, mahalline göre şekil itibarile bazı ayrılıklar gösterdiği gibi, oyunda geçen isimler de başka bşkadır.

Aşıkla oynanan Hicipte herkes aşığı atar, aşığın aldığı vaziyete göre o oyuncu ya Bey, veya Hicip, yahut Ekinci, veya Hırsız olur. Turayı Hicip alır ve Beyin emrini bekler. Diğer oyuncular sıra ile aşığı atarler. Aşığın yan taraftaki oyuğuna Hırsız, onun mukabiline Ekinci Aşık ayakta iken düz tarafına Hicip, girintili tarafına Bey derler. Eğer oyunculardan birisi Hırsız olursa Bey Hicibe emreder: şu hırsıza beş kile tozlu Buğday ver, çoluğu çacuğu ile yesin, hırsızlık etmesin. Bunun manası o oyuncunun arkasına beş tura vur amma, toz çıksın demektir. Yahut Bey idam emri verir, o zaman eskiden Fes — şimdi şapka — oyuncunun başına ters olarak giydirilir. Hicip tokatla evvela ensesine, sonra da fes^ vurur, fes uçar. Böylece idam edilir, yahut Bey emreder: O oyuncu duvara mıhlanır, Hicip tura ile her eline ve ayağına Beyin emrettiği kadar çivi çakar.

Eğer Aşık Ekinci gelirse Bey ya affeder, veya bir ceza verir.

Yüzükle oynanan Hicipte, her oyuncu yüzüğü avucunun içine alır. Havaya atarak elinin üzerine düşürür, sonra elinin üzerindeki yüzüğü ya serçe, yahut şehadet parmağına takabilirse (Bey) olur, şehadet parmağına takarsa Hicip, yanı Beyin emirberi olur. Bu iki şeklin birine muvaffak olmayup yüzüğü düşürenler Hırsız olur. Eğer diğer parmaklarından birine takmağa muvaffak olursa Ekinci olur.

Enver Sadık

H. B. D. azasından (İstanbul)

ÇORUM'DA DERLENMİŞ KELİMELER

Toplu	Pencere	Zerze	Kapıları kapatmak için kullanılan demirden zincir
Badal	Merdiven		
Merzivan	Duvar merdiveni		
Tumman	Don		
Delme	Yelek	Köme	Pekmezden yapılan sucuk
İşlik	Pamuklu dış gömleği		
		Pevrede	Pekmez ve yabani erikten yapılan bir nevi reçel
Tuğla	Kiremit		
Kiremit	Tuğla		
Kirellik	Ambar	İlik	Elbise düğmesi
Dam	Ahır	Mangaş	Cınbız
Dam üstü	Tavan arası	Emmi	Amca
Gesi yumak	Çamaşır yıkamak	Aaralık	Mahallelerdeki dar sokaklara verilen isim
Döşeme	Kadın çarşafı		
Aş	Çorba		
Hedik	Aşure	Katık	Torba yoğurdu
Keşkek	Yarma, fasulya, et ile yapılan bir yemek	Çökelik	Yağıalınmış sütten yapılan peynir
Yazı	Kır	Zuval	Kızılcık
Somun	Çarşı emeği	Cin arabası	Bısıklet
Azar ekmeği	Pide	Seğirtmek	Koşmak
Zavarak	Salatalık, hiyar	Devek	Üzüm asması
Kümpür	Patates	Kocabaş	Pancar
Bicik	Köşe	Haşkaş	Haşhaş
Arsana	Bulgurun kepeğini çıkarmak için kullanılan bir nevi değirmen taşı	Lâlek	Leylek
		Falcı	Üfürükçü
		Enik	Köpek yavrusu
		Zerdeli	Kayısı
		Eyvaz	Üvez
Fistan	Entari	Köynek	Gömlek
Mis	Her nevi koku	Pavluka	Un fabrikası
Firengi	Kapılarda, çekmecelerd, sandıklarda kullanılan bir kilit.	Culuk	Hindi
		Cücük	Civciv
		Cula	Karga
		Zamah	Şenlik kecesi

Döner	Tabanca
Ebe	Büyük anne
Dede	Büyük baba
Konak	İki ve daha ziyada katlı evler
Avrat	Kocası olan kadın
İlişğir	Sucuk
Kömüş	Manda
Gön	Kösele
Yemeni	Yazlık ayakkabı
Metel	Kış gecelerinde söylenilen bilmeceler
Dede	Yatır
Haley	Düğünlerde davulla oynanan halkalı oyun
Çeten	Saman taşıdıkları kağnının üzerine konulan çubuktan yapılmış büyük sepet
Kes	Samanın irileri, hayvanın samanını yedikten sonra bakiye kalan ve tandırlarda yakılan saman
Şınavat	Tahtadan yapılmış üzüm olukları
Heğ	Üzüm taşıdıkları büyük sepetler
Küre	Pekmez yapılan ocak
Banma	Bakırdan yapılmiş büyük kap
Masaf	Sepetlerin küçüğü
Hekke	Su taşıdıkları bakırdan kova
Elevay	Beceriksiz
Samrımak	Sayıklamak
Çimmek	Yıkanmak, yüzmek
Acık	Yabanîelma
Karoğla	Gece yatakta kadınların hayalinde yatağının üzerine bütün kuvvetile oturan peri, cin
Taylak	At yavrusu, tay
Körük	Eşek yavrusu, sıpa
Kelik	Bağlarda Bahçelerde yapılan kulube
Madımak	Bütün ehalinin ilk baharda yedikleri bir ot
Pezi	Pancarın yaprakları
Yemlik	İlk baharda yedikleri uzun yapraklı bir nebat
Marsuvan	Merzifon
Süpürgeç	Tandırda ekmeği pişirirken çevirmek için kullanılan tahtadan uzun bir âlet.
Tıkırdak	Nalın
Mayalı	Saç üzerinde pişirdikleri küçük küçük hamurdan ekmekler
Kızartma	Yufka ekmeğinin kıyma ve sovan konarak yapılan kızartma
Cızılak	Gayet sulu bulamaç
Ürlük	Küçük çocukları yatırdıkları bir toprak
Mıh	Demir çivi
Kireç	Alçı
Aci kireç	Kireç
Sinenbeç	Saklanbaç oyunu
Tasvir,suret	Fotoğraf

HABERLER

Bir Fransız Halk şairine merasim — Fransa'nın Cenubuna mensup ve provinciale Fransız şiirinin kudretli şairi « Fredric Mistral » ın yüzüncü doğum yılı münasebetile Fransa'nın cenubundaki şehirlerde, bilhassa Marsilya'da şairin heykeli önünde mart sonunda hararetli günler yaşanmış, şairin kullandığı daşra lehçesile konferanslar ve şiirler irat olunmuştur. Paris'te de nisanın onunda güzel bir merasim yapıldı. Fransız ediplerinden L. Daudet'nin konfransı ile başlıyan merasimin sonunda Mistral'in cenup lehçesini yaşatan şiirleri okundu ve son derece alkışlandı. Fransız gazeteleri, İtalya ve Fransa'da Latin şairi Virgile için haftalerca devam eden müsamereler yanında Mistral'a gösterilen bu temayülü tefsir etmekte ve onu « Fransız Virgil » i unvanile yadeylemektedirler.

Romantism Sergisi — Fransa Millî kütüpanesi tarafından, Fransız Romantisminin yüzüncü yıl dönümü münasebetile Paris'te bir sergi açılmıştır. Serginin Derneğimize gönderilen kataloğuna göre, Romantismi hazırlıyan bütün vesikalar, Romantik şairlerin, muharrirlerin bütün eserleri çıktıkları zamanlara ait tabıları ve şekillerile sergide teşhir edilmiştir. Serginin bizi alakadar eden tarafı, Fransız Romantisminde, Halk Bilgisine karşı hissolunan tamayül ve hareketleri ve ondan alınan tesirleri gösteren kısımdır. Sergi nisana kadar devam etmiştir.

Sofa	Evlerin önündeki oturulacak geniş yer
Tabla	Yemek sofrası
Tava	Fırınlarda pişirilen bir nevi et yemeği, evlerde yemek pişirmek için kullanılan kap
Bakla	Fasulye
Gâvur baklası	Bakla
Madebiz	Maydanoz

Çorum'lu Ömer

H. B. D. azasından (İstanbul)

Trabzon, Rize, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Erzincan, Hasınkale, ve muhitlerinde yapılan birinci ilmî seyahat hakkında

RAPOR

Halk Bilgisi Derneği namına Şarkî Anadolu'da tetkikatta bulunan Dernek İlim Encümeni azasından ve Türkiyat Enstitüsü asistanlarından Abdülkadir Beyin seyahatine dair verdiği RAPOR yakında malzeme külliyatı arasında neşrolunacaktır. Rapor'un muhteviyatını teşkil eden başlıca maddeler şunlardır:

Şarkî Anadolu'da Ev teşkilatı, Ocak ve Ateş, Ziraate mütaallik halk âdet ve itikatları, Çobanlığa ve hayvanlara mütaallik halk âdet ve itikatları, Hayvan hastalıkları ve tedavi usulleri, Loncalar, Halk takvimi, Mahallî San'atlar, Halk ölçüleri, Ziyaretgâhlar, Yatırlar, Mübarek yerler, Düğün âdetleri, Çocuk terbiyesine mütaallik an'aneler; Aile, Ölüm, Defin, Taziye, Coğrafî isimler Yağmur duası, Kürekkemiğine ait hurafeler ve an'aneler, Muhtelif ve müteferrik hurafeler, Halk tedavisi, Çoban türküleri v. s.

Abdülkadir Bey yukarıda yalnız isimleri yazılan muhtelif Halk Bilgisi malzemesini büyük bir itina ile toplamış, bunları usulüne tevfikan tasnif ve tertip etmiştir. Derneğin birinci ilmî seyahatinin neticelerini muhtevi olan bu kıymetli ve mühim eserde ayrıca, tetkik seyahatlerinde Dernekçe takip olunan usul ve maksat ve ilk seyahatte kazanılan semere ve tecrübeler hakkında Mehmet Halit Bey tarafından yazılan bir mukaddeme de vardır. Arkadaşlarımıza şimdi ien tavsiye ederiz.